

**การดำเนินการทางวินัยกับพระสงฆ์ที่กระทำผิดวินัย:  
พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505  
อดุลย์ นุแปงถา**

**The Proceedings of the Discipline Offending Monk:  
A Case Study of the Sangha Act B.E 2505  
Adul Nuphangtha**

102 หมู่ 7 ต.ท่าनाव อ.ภูเพียง จ.น่าน 55000

102 /7 Tambon Thanoun District: Phupheng Nan Povince 55000

Corresponding author. E-mail address: work1nan@gmail.com

Received 24 August 2009; accepted 15 December 2009

**บทคัดย่อ**

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ข้อ คือ 1) เพื่อศึกษาถึงมาตรการทางกฎหมายในยุคต่างๆ ว่ามีการคุ้มครองพระพุทธศาสนาอย่างไร 2) เพื่อศึกษาถึงปัญหาข้อขัดแย้งในการบังคับใช้กฎหมาย เนื่องจากการดำเนินการทางวินัยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 3) เพื่อศึกษาแนวทางในการแก้ไขปรับปรุง พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการทางวินัยกับพระสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จากการวิจัย พบว่า ในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ปัจจุบันการสอบสวนและลงโทษพระสงฆ์ที่กระทำความผิดวินัยเป็นไปตามกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2521) ข้อขัดแย้งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 พบว่า กฎหมายคณะสงฆ์มีข้อบกพร่อง กล่าวคือ บทลงโทษแคบเกินไป และอัตราโทษน้อย กฎนิคหกรรมก็มีข้อบกพร่องเช่นกัน เพราะเหตุว่า กระบวนการของกฎนิคหกรรมมีความซับซ้อน ไม่เหมาะสมต่อพระภิกษุที่เป็นองค์คณะพิจารณาประกอบกับคณะสงฆ์ขาดองค์กรสนับสนุนการใช้กฎนิคหกรรมที่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นแล้ว การที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาพระสงฆ์ที่กระทำความผิดวินัยจึงควรอาศัยแนวทางดังต่อไปนี้ 1) แก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ในส่วนของกฎหมายเถรสมาคมฉบับที่ 11 ว่าด้วย การลงนิคหกรรม โดยกำหนดให้การดำเนินการตามพระธรรมวินัยอยู่ในรูปแบบของกระบวนการยุติธรรมทางอาญา 2) แก้ไขเพิ่มเติม บทลงโทษในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 (แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2535) ให้มีโทษที่กว้างขึ้นและบัญญัติอัตราโทษให้หนักขึ้น 3) จัดให้มีคณะกรรมการตลอดจนองค์กรให้มีประสิทธิภาพ เพื่อทำหน้าที่สอบสวนและเสนอความคิดเห็นต่อมหาเถรสมาคมในการวินิจฉัยและลงโทษพระภิกษุสงฆ์ที่กระทำความผิดวินัย

**คำสำคัญ:** พระราชบัญญัติคณะสงฆ์; พระธรรมวินัย; พระภิกษุกระทำความผิดวินัย; นิคหกรรม

**Abstract**

The purposes of this research are (1) to study how the law principle of each period protective measures of Buddhism (2) to study the disagreement of Law enforcement due to the disciplines proceedings under the Sangha Act B.E.2505 and (3) to examine the improvement model of the Sangha Act in the section of discipline offending proceedings. The study reveals that at the period of the absolute monarchy (Somburanayasattiraj), the king used his authority to rehabilitate the Buddhists religion. While, the investigation and punishment of the discipline offending monk is followed the Sangha Supreme Council's rules Article 11 (B.E.2511) at present. The disagreement of the Sangha Act B.E. 2505 reveals that there was defective of the narrow and low scale of punishment. Moreover, the process of the doctrine and the discipline is complicated which is not suitable for the Sangha to investigate. In addition, the Sangha was lack of efficiency supporters. To prevent and solve the problem of the discipline offending monk. There are guiding models as following; Adjust the Sangha Act. B.E.2505 in the section of the Sangha Supreme Council's rules Article 11 (B.E.2511) of the chastisement of perverse monk by applying and specifying the doctrine and the discipline proceedings to be the criminal prosecution investigation. Adjust the punishment of the Sangha Act. B.E.2505, Amended B.E. 2535 to be extensiveness and legislation its major punishment. Set up the capability committee or the organization to investigate and offer ideas to the Sangha Supreme Council to judge and punish the discipline offending monk.

**Keywords:** The Sangha Act; The doctrine and the discipline rule; Discipline offending monk; Suppression

**บทนำ**

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ต่อเนื่องเป็นของตนเองมาตั้งแต่อดีตอันยาวนาน และชนชาติไทยก็นับถือพระพุทธศาสนาสืบต่อมาโดยตลอด ในสมัยโบราณพระมหากษัตริย์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกให้

ความบริสุทธิ์ของพระพุทธศาสนา (พระศาสนโสภณ, 2509) แต่ปัจจุบันนี้ เราใช้กฎหมายคุ้มครองสถาบันสงฆ์ ซึ่งกฎหมายที่บังคับใช้กับคณะสงฆ์ ในปัจจุบัน คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดย พ.ร.บ. คณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 หลักการของกฎหมายฉบับนี้ เพื่อให้มหาเถรสมาคมภายใต้การ

คณะสงฆ์ ควบคุมฝ่ายบริหารและนิติบัญญัติไว้ด้วยกัน กฎหมายจึงบัญญัติให้มหาเถรสมาคมมีอำนาจหน้าที่ออกกฎระเบียบ เพื่อใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ และเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในคณะสงฆ์ และตามเจตนารมณ์แห่งกฎหมายองค์กรบริหารคณะสงฆ์จึงเป็นมหาเถรสมาคม ไม่ใช่ทางบ้านเมือง ทั้งนี้ เพราะการปกครองคณะสงฆ์มีความละเอียดอ่อนด้วยพระธรรมวินัยเป็นหลัก (พระธรรมปิฎก, 2548)

จะเห็นได้ว่า เมื่อกฎหมายมอบอำนาจให้สงฆ์ปกครองสงฆ์ด้วยตนเอง เมื่อเกิดกรณีพระสงฆ์กระทำผิด ก็มักจะมีปัญหาต่อการดำเนินคดีและลงโทษ แทนที่กฎหมายจะมุ่งคุ้มครองพระพุทธศาสนา กลับกลายเป็นว่า กฎหมายไปคุ้มครองผู้กระทำความผิด ดังนั้น จึงมีความจำเป็นในการแก้ไขพระราชบัญญัติพระสงฆ์ พ.ศ. 2505 โดยการให้ทำฝ่ายบ้านเมืองเข้าไปช่วยบริหารกิจการคณะสงฆ์ ดังนี้แล้ว การใช้มาตรการทางกฎหมายโดยฝ่ายบ้านเมืองหรือองค์กรของรัฐจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการแก้ไขปัญหาของสงฆ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย คำพูดที่ว่า บ้านเมืองไม่ควรยุ่งเรื่องของพระให้พระจัดการกันเองคงจะใช้ไม่ได้แล้ว (วิชญ์, 2548) เพราะพระพุทธศาสนาอยู่คู่กับประเทศไทยมาช้านานหากพระพุทธศาสนาถูกทำลายประเทศไทยก็พลอยถูกทำลายไปด้วย จึงควรมีการทบทวนแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 ทั้งในเรื่องเจตนารมณ์และบทบัญญัติให้มีความเคร่งครัดและมีประสิทธิภาพในการลงโทษพระภิกษุสงฆ์ที่กระทำความผิดกฎหมาย และพระวินัยอย่างจริงจังต่อไป

#### ทำไมพระสงฆ์ไทยจึงเป็นบุคคลที่สังคมคาดหวังไว้สูง?

กล่าวได้ว่า ประวัติศาสตร์ของชาติไทยมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาตลอดมา มีพระสงฆ์เป็นผู้นำทางความคิดเป็นแบบอย่างที่ดี ทางด้านศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และมีบทบาทสำคัญหลักคือ เผยแพร่พุทธศาสนา สั่งสอน อบรมขัดเกลาบุคคลให้เป็นคนดีมีศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ดังนั้น พระสงฆ์จึงเป็นบุคคลที่สังคมคาดหวังไว้สูง เพราะถือว่า พระภิกษุสงฆ์ดำรงชีพอยู่ด้วยการสันโดษ สมณะ และถือบิณฑบาต เพื่อการยังชีพและปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัยเป็นหลัก ดังนั้น ในสายตาของประชาชน พระสงฆ์ คือ ผู้ที่ถือเพศสมณะ เป็นบุคคลที่มีภาวะเหนือกว่าบุคคลทั่วไปในแง่ที่มีกฎเกณฑ์บังคับเป็นกรอบ แห่งความประพฤติโดยเคร่งครัดอันเป็นสิ่งที่ทำได้ยากสำหรับปุถุชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีความประพฤติทางกายและวาจาให้ถูกต้องตามพระวินัยเป็นสิ่งจำเป็นมากในเบื้องต้น สำหรับพระภิกษุสงฆ์ หากพระภิกษุสงฆ์ปฏิบัติตนย่อหย่อนหรือละเลยเพิกเฉยไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยแล้ว การบวชย่อมไม่มีประโยชน์อันใดต่อสังคม เพราะปราศจากอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนา หากจะมีประโยชน์ ก็เป็นประโยชน์เฉพาะตนเอง ซึ่งเป็นการบวชเพื่อหลอกลวงสาธารณชนให้หลงเชื่อ ย่อมเป็นการกระทำที่สร้างความเสียหายต่อสงฆ์ส่วนรวมและพระพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในปัจจุบันนี้ มักจะมีข่าวปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยครั้ง ที่พระสงฆ์ประพฤติผิดพระธรรมวินัย หากมองตามหลักอริยสัจสี่ ก็จะพบว่า ภาพพจน์ที่ต้องทำให้องค์คณะสงฆ์และพระพุทธศาสนาต้องมัวหมองก็คือ พระสงฆ์กระทำผิดพระธรรมวินัย ดังที่ พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงภัย 5 ประการ อันจะเกิดแก่ภิกษุที่จะบังเกิดในกาลต่อไปที่ควรจะต้องละเพื่อรักษาความเสื่อมของพระศาสนา คือ การชอบจิวรติงาม ทั้งผ้าบังสุกุล ชอบอยู่ตามเมืองใหญ่ ชอบอยู่สุขสบาย ทั้งการอยู่ป่า การละทิ้งบิณฑบาต หาวาหารเลิศรส คลุกคลีกับสตรีเพศ คบกับคนมีวัตรปฏิบัติ

ไม่ถูกต้อง ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ คงจะเห็นเด่นชัดว่า เหตุแห่งความเสื่อมของพระพุทธศาสนา แท้ที่จริงมิได้มาจากเหตุปัจจัยภายนอก แต่เกิดจากสาวกในพระพุทธศาสนาปฏิบัติธรรมผิดทิศทางผิดหลักตามพระธรรมวินัย ความเป็นสมณะจึงขาดปัญญา จึงไม่เป็นตัวอย่งในการนำพาประชาชน เพราะเหตุที่มีความคิดที่จะเป็นเช่นเดียวกับประชาชนคนธรรมดา

ตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ถือว่า เมื่อพระภิกษุสงฆ์ทุกรูปต่างบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนา โดยสมัครใจจึงต้องถือว่า พระภิกษุสงฆ์ต่างได้แสดงเจตนายอมรับพระวินัยบัญญัติของพระพุทธองค์ทุกประการ และเป็นการให้สัญญาว่า เมื่อบวชแล้วจะปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับที่มีอยู่แล้วทั้งสิ้นเหมือนกันโดยตลอด ทั้งนี้ การบวชมีจุดมุ่งหมายเพื่ออบรมผู้บวชให้เป็นคนดีมีศีลธรรมและจัดเป็นบุญคุณอย่างสูงในความเชื่อของพุทธศาสนิกชนชาวไทย (ชาเรียง, 2524)

#### สถาบันพระมหากษัตริย์กับการคุ้มครองพระพุทธศาสนา

ในอดีตพระมหากษัตริย์จะมีบทบาทสำคัญต่อพระศาสนา โดยจะเห็นได้จาก การใช้พระราชอำนาจเข้ามาค้ำจุนพุทธศาสนา มาตั้งแต่หลังพุทธกาลมาแล้ว ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นพระเจ้าแผ่นดินแคว้นมคธ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ยิ่งใหญ่ มีพระราชอำนาจแผ่ไพศาลไปเกือบตลอดชมพูทวีป ทรงมีศรัทธาแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงพระสงฆ์ ทั้งสังฆมณฑล ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดเสื่อมโทรม และสร้างวัดวาอารามปูชนียสถานขึ้นใหม่ ส่งพระสงฆ์จาริกไปประกาศศาสนายังนานาประเทศ พระพุทธศาสนาในรัชสมัยนี้รุ่งเรืองถึงขีดสุด แต่ในขณะเดียวกัน ก็มีพวกพระอลัชชีมากเท่ากับพระสงฆ์ผู้ทรงศีล พวกนอกศาสนาหรือเดียริถย์แอบแฝงเข้ามาปลอมบวชเป็นพระ เพราะได้รับบำรุงด้วยลาภสักการะอย่างเหลือล้น ทำให้การคณะสงฆ์เป็นป่วนอลเวง เหลือกำลังที่หัวหน้าสงฆ์จะชำระสะสางด้วยหลักธรรมวินัย พระเจ้าอโศกมหาราชจึงพบทางอาศัยพระราชอำนาจของแผ่นดิน ออกพระราชกำหนดเด็ดขาดให้จับสึกพวกภิกษุปลอมบวช และพระอลัชชีทั้งหมดแล้วอาราธนาพระโมคคัลลีสบุตรติสสะเถระประชุมสงฆ์ทำตติยสังคายนา เมื่อ พ.ศ. 236 (ฉัตรสุมาลย์, 2518)

สำหรับในราชอาณาจักรไทยนั้น ในสมัยกรุงสุโขทัย การดูแลความเรียบร้อยของศาสนจักร ทรงเป็นภาระของพระมหากษัตริย์ และวัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังเป็นที่ตั้ง แห่งความเลื่อมใสศรัทธาของประชาชน พระราชภาระของพระมหากษัตริย์ จึงเป็นการถวายความอุปฐากอุปถัมภ์ แม้กระทั่งการถวายสมณศักดิ์ เป็นต้น

ส่วนการปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองที่สำคัญ พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งพระสังฆราชประจำเมือง สังฆราชาหรือสังฆราชประจำหัวเมือง คงทำหน้าที่ปกครองเฉพาะหัวเมืองที่ดำรงอยู่นั้น จึงมีสถานะเป็นเจ้าของเมืองมากกว่า ดังมีหลักฐานในทำเนียบพระสงฆ์ยุคหลังสุโขทัยเรียกเจ้าคณะเมืองในหลายเมืองว่าพระสังฆราช (พระไพศาล, 2545) อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระสังฆราชก็หาได้มีอำนาจเด็ดขาดในการปกครองคณะสงฆ์ ไม่หากแต่ยังขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ และมีหน้าที่ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจในการแต่งตั้งและถอดถอนพระสังฆราช แม้ในบางครั้ง พระมหากษัตริย์ก็ทรงเสด็จไปตัดสินอธิกรณ์ข้อขัดแย้งในคณะสงฆ์ ดังกรณี พระมหาธรรมราชาที่ 3 (ไสสือโท) เสด็จไประงับอธิกรณ์สงฆ์ที่วัดป่าแดง (สำนักนายกรัชมุนตรี, 2521)

ในอดีตพระมหากษัตริย์ในฐานะเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก หากเมื่อใด มีพระภิกษุ อลัชชี กระทำความเสียหายต่อพระธรรมวินัย และพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์จะทรงใช้พระราชอำนาจเด็ดขาดตามจารีตกฎหมายของบ้านเมือง ดังตัวอย่าง ในสมัยอยุธยา ภิกษุสงฆ์ทำผิดปราชิก ด้วยการเสพเมถุน ต้องรับพระราชอาญาเผาทั้งเป็นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และสมัยพระเจ้าปราสาททอง เป็นต้น จนมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยของพระพุทธรูปฟ้าเจ้าโลกมหาราช พระองค์ทรงออกกฎพระสงฆ์ มีทั้งหมดจำนวน 10 ข้อ นำมาใช้ควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์เป็นครั้งแรก เช่น ห้ามพระภิกษุสงฆ์รับฝากของจากฆราวาส ห้ามเทศน์ตลกคนอง ห้ามเที่ยวเตร่ ไม่สำรวม ห้ามกล่าวหาภิกษุอื่นโดยไม่มีมูลความจริง ห้ามพ้อคำขยาผ้าแพรพรรณให้พระภิกษุสงฆ์ ห้ามมีแม่ชื้ออยู่ในวัดหรือใกล้วัด ห้ามเสพเมถุน ห้ามนำเด็กผู้ชายมาเลี้ยงด้วยความเสน่หาทางเพศ เป็นต้น มีการกำหนดโทษขั้นสูงสุดสำหรับสงฆ์ที่ต้องโทษปราชิกแล้วอาปรังปกปิดตัวเองไว้และไม่ยอมจับสึก จับได้มีโทษถึงประหารชีวิต และเอาโทษแก่พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ ตลอดจนญาติพี่น้องของพระภิกษุนั้นด้วย

ในส่วนของพระภิกษุที่ต้องหาว่า อาบัติปราชิก เมื่อพระสงฆ์พิจารณาแล้วว่า ไม่มีหลักฐานว่าผิด แต่ยังเป็นเคลือบแคลงสงสัยในหมู่สงฆ์ก็ให้สึกเสีย เพราะทรงเห็นว่า ทำให้พุทธศาสนาเสื่อมและมัวหมอง ก่อความไม่สงบเรียบร้อยดีงามในคณะสงฆ์ เพราะเมื่อพระสงฆ์ซึ่งเป็นแม่แบบของความดีงาม มีเรื่องไม่เรียบร้อย ประพฤติตนเป็นที่เสื่อมเสีย ย่อมส่งผลให้สังคมไม่มีความเรียบร้อยเกิดขึ้นในบ้านเมือง

พระมหากษัตริย์ตั้งแต่อดีตมาเป็นสถาบันที่สำคัญยิ่ง ที่ประกันความมั่นคงในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นศูนย์รวมจิตใจในความเคารพศรัทธาของบุคคลในชาติ ดังผู้เขียน จะอ้างข้อความบางตอนในปาฐกถาพิเศษของ พล.ต.ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในงานครบรอบ 5 ปี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตเชียงใหม่ ซึ่งมีใจความดังนี้ "ศาสนาพุทธอยู่มาได้ก็ร้อยกัพันปีในเมืองไทยก็ด้วยพระบรมราชูปถัมภ์ คือ พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานความอุปถัมภ์ ด้วยพระราชอำนาจใครเล่นรังแกพุทธศาสนาท่านป้องกันให้หรือศาสนาพุทธเกิดคนไม่ดีขึ้นที่จะทำให้เสียพระศาสนาพระเจ้าแผ่นดินเข้ามาป้องกันให้ทางราชการนั้น หากไม่เกี่ยวข้องด้วยก็ไม่ได้ เพราะพระไม่มีอำนาจในทางโลก การที่จะปกครองคนเป็นจำนวนมากนั้นต้องมีอำนาจ แต่พระท่านไม่มีอำนาจเหล่านี้ ท่านไม่มีอำนาจในทางโลกเลย" (คึกฤทธิ์, 2533)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวไว้ว่า การชำระคณะสงฆ์ให้บริสุทธิ์ ถือว่าเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของสถาบันกษัตริย์ (นิธิ, 2524)

จวบต่อมาจนถึงปัจจุบันกฎหมายพระสงฆ์ดังกล่าวก็ถูกยกเลิก และมีการออกพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ในฉบับปัจจุบันมาใช้บังคับองค์คณะสงฆ์

การดำเนินการทางด้านวินัยของพระภิกษุสงฆ์ ที่กระทำผิดวินัยตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 และแก้ไขเพิ่มเติม ใน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ในส่วนของการดำเนินการทางด้านวินัยตามกฎหมายเถระสมาคม ฉบับที่ 11 ว่าด้วย การลงนิคหกรรม นั้น มีปัญหาและอุปสรรคในวิธีการและข้อปฏิบัติอยู่มากมาย และมีปัญหาวิธีการปฏิบัติไม่มีความสอดคล้องกับการดำเนินการทางด้านวินัยในอดีตสมัยพระพุทธกาล ทำให้ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม ปี พ.ศ.2535

ดังพอสรุปปัญหาและข้อขัดข้อง และอุปสรรค ดังนี้

### ปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินคดีพระสงฆ์กระทำผิดวินัยตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

#### ปัญหาการทำหน้าที่ของเจ้าอาวาส

ภายในองค์คณะสงฆ์นั้น นอกจาก จะมีพระธรรมวินัยเป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติแล้ว พระภิกษุสงฆ์ยังจะต้องอยู่ในโอวาทของพระผู้ปกครอง ซึ่งได้แก่ เจ้าอาวาสวัด เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด ตลอดจนพระเถระชั้นผู้ใหญ่ และสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเป็นองค์ประธานกรรมการมหาเถรสมาคม การควบคุมภายในองค์คณะสงฆ์จะปกครองควบคุมดูแลกันเอง หากเห็นว่า พระภิกษุรูปใดกระทำความผิดสามารถใช้อำนาจปกครองทางสงฆ์ได้ และหากเห็นว่า เป็นความผิดทางวินัยก็สามารถลงโทษทางวินัยได้ เช่น กรณีพระภิกษุไม่อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสก็สามารถสั่งให้ออกจากวัดได้ และหากฝ่าฝืนก็มีความผิดฐานขัดคำสั่งเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 368 กรณีที่พระสงฆ์อยู่ภายใต้ปกครองของเจ้าอาวาสทำผิดวินัย เจ้าอาวาสสามารถดำเนินการตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ว่าด้วย การลงนิคหกรรมแก่ผู้ทำผิดพระวินัยได้ แต่ก็พบว่า มีข้อบกพร่องและเกิดอุปสรรคพอจะสังเขปดังนี้

1. เจ้าอาวาสหรือคณะผู้พิจารณานักกนิคหกรรมไปใช้ไม่มีความรู้ทางด้านกฎหมายเมื่อนักกนิคหกรรมมาใช้จึงเกิดปัญหา คือ การแก้ไขปัญหาเป็นไปอย่างล่าช้า ไม่สามารถที่จะยุติปัญหาภายในระยะเวลาอันสั้น

2. ปัญหาผู้พิจารณามีความใกล้ชิดกับผู้ถูกกล่าวหา (จำเลย) ในปัญหาข้อนี้ ถือว่า เป็นความเกรงใจในลักษณะความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อาจเกิดความโน้มเอียงในการตัดสินทำให้ขาดความยุติธรรม เช่น กรณีเกิดอธิกรณ์ในวัดใดวัดหนึ่งผู้ตัดสิน คือ เจ้าอาวาสผู้ทำผิดก็ คือ ลูกศิษย์เจ้าอาวาส ในกรณีดังกล่าว อาจเป็นไปได้ที่เจ้าอาวาส อาจให้ความช่วยเหลือจำเลยผู้เป็นศิษย์ ซึ่งหากเกิดขึ้นเช่นนี้จริง ๆ ความยุติธรรมในกระบวนการแก้ไขปัญหาก็จะขาดหายไป (ไสว, 2505)

3. ปัญหาการละเลยและย่อหย่อนต่อหน้าที่ของเจ้าอาวาสเอง ซึ่งตามพระธรรมวินัย วัดจะรุ่งเรืองหรือจะเสื่อมต้องอาศัยคุณสมบัติทางด้าน หน้าที่และความประพฤติของเจ้าอาวาส เป็นสำคัญ ในฐานะพระสังฆาธิการ ซึ่งจะต้องมีหน้าที่ควบคุมดูแลและนำลูกศิษย์ผู้ใต้งับดับบัญชา ให้ประพฤติชอบด้วยพระธรรมวินัย อย่างไรก็ตาม ปัญหาการกระทำหน้าที่ของเจ้าอาวาสในการควบคุมดูแลให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ทำหน้าที่ยังไม่ค่อยเต็มที่ เพราะบางครั้งสงฆ์ก็มีภาระหน้าที่ที่จะต้องทำภารกิจนิมนต์ต่าง ๆ ฯลฯ จึงไม่มีเวลาที่ดูแลลูกวัดผู้ใต้ปกครองอย่างทั่วถึง

### ข้อบกพร่องของกระบวนการและบทลงโทษตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505

ลักษณะสำคัญของกฏนิคหกรรม ตามกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2521) สำหรับ กฏนิคหกรรมนั้นถือว่าเป็นระเบียบกฏที่ออกโดยมหาเถรสมาคมในการนำมาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาอธิกรณ์ ซึ่งมีความเหมาะสมและสอดคล้องกับรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ภายใต้กรอบพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 ซึ่งใช้แก้ไขปัญหา มากกว่า 40 ปี ถือได้ว่า เป็นรูปแบบที่สามารถแก้ไขปัญหภายในคณะสงฆ์ได้มาระดับหนึ่ง โดยกฏนิคหกรรม

มีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

1. กฎนิคหกรรม เป็นเพียงกระบวนการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมวินัยที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบของกฎหมายคณะสงฆ์ คือ พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 กฎนิคหกรรมเป็นเพียงวิธีการที่จะนำมาใช้ เพื่อไต่สวนหาคนกระทำผิดหรือข้อเท็จจริงเท่านั้น ใช้สำหรับแก้ไขปัญหาอาชญากรรมประเภทอาชญากรรมที่พระภิกษุสงฆ์บางรูปในสังฆมณฑล ถูกกล่าวหาว่า กระทำละเมิดพระวินัยอย่างร้ายแรง คือ การเสพเมถุน (การมีเพศสัมพันธ์กับสตรี) (อธิเทพ, 2549)

2. กฎนิคหกรรมไม่ใช่วิธีการของพระธรรมวินัย แต่เป็นการแก้ไขปัญหามาตามขบวนการพิจารณาตัดสินของรัฐ ซึ่งเป็นวิธีการทางกฎหมาย ไม่ใช่วิธีการตามแนวทางพระธรรมวินัยมาใช้ ดังนั้น โครงสร้างด้านรูปแบบและกระบวนการจึงไม่ใช่โครงสร้างของการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมตามพระธรรมวินัย คือ อธิกรณธรรมวิธี ถึงอย่างนั้น กฎนิคหกรรม ก็มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ก็คือ การแก้ไขปัญหาอาชญากรรมคณะสงฆ์ที่เป็นปัญหาของพระธรรมวินัย เช่นกัน

3. กฎนิคหกรรมมีกรอบการใช้อำนาจที่มาจากรัฐ เนื่องจากสงฆ์และพระธรรมวินัยไม่มีอำนาจในการลงโทษพระภิกษุ ผู้ประพฤติล่วงละเมิดพระธรรมวินัยขั้นร้ายแรงและไม่ยอมสละสมณะเพศ ไม่มีอำนาจลงโทษผู้ใส่ความสงฆ์ หากว่า มีปล่อยไว้อย่างจะนำความเสื่อมเสียมาสู่คณะสงฆ์ได้ ในกรณีนี้ คณะสงฆ์จึงมีความจำเป็นต้องพึ่งอำนาจรัฐ เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระธรรมวินัยหรือเพราะสังฆมณฑลปัจจุบันมีปัญหาซับซ้อนมาก หากที่จะนำเอาพุทธวิธีระงับอธิกรณตามพระไตรปิฎกมาใช้ให้ความครอบคลุมทุกกรณี ดังนั้น จึงจำเป็นที่สงฆ์จะต้องใช้อำนาจรัฐเป็นหลักในการดำเนินการแก้ไขปัญหา ซึ่งการใช้ อำนาจรัฐจะใช้โดยตำแหน่งทางการปกครองของคณะสงฆ์ เช่น เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล ถึงมหาเถรสมาคมผู้ที่ดำรงตำแหน่งดังกล่าว มีอำนาจที่จะทำการวินิจฉัยแก้ไขปัญหาอาชญากรรมคณะสงฆ์ได้ตามกฎหมายและโดยตำแหน่ง ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะสำหรับของกฎนิคหกรรมที่มีการวางรูปแบบการใช้อำนาจของผู้มีอำนาจในการวินิจฉัยอธิกรณตามโครงสร้างคณะสงฆ์ ซึ่งมีมหาเถรสมาคมเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด

4. กฎนิคหกรรมมีลักษณะของการวินิจฉัย เพื่อลงโทษผู้กระทำผิดตามกฎหมาย เนื่องจาก กฎนิคหกรรมไม่มีอำนาจในการบังคับหรือลงโทษเหตุ เพราะมีลักษณะเป็นคำสั่งทางปกครอง การสั่งบังคับหรืออำนาจในการลงโทษจึงให้เป็นไปตามอำนาจของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 มาตราที่ 24-30 เพราะถือว่า กฎนิคหกรรมเป็นเพียงวิธีการดำเนินการเพื่อพิจารณาไต่สวนหาข้อเท็จจริงของอธิกรณแล้วมีคำตัดสินว่าใครผิดใครถูก แต่ไม่ได้มีอำนาจบังคับ เพื่อลงโทษหรือการลงโทษตามคำตัดสินนั้น ซึ่งไม่ว่า จะเป็นนิกคหกรรม คือ การบังคับให้สึก หรือการสละสมณะเพศ ก็ให้เป็นไปด้วยอำนาจของกฎหมาย เพราะถือว่า การละเมิดต่อกฎหมายคณะสงฆ์และกฎหมายของรัฐมีความผิด

จากการศึกษาปัญหาและอุปสรรคพบประเด็นและข้อบกพร่องดังนี้

1. พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2535 บกพร่อง เพราะมีบทลงโทษแคบเกินไปและอัตราโทษน้อยไปไม่เพียงพอต่อการคุ้มครองพุทธศาสนา ถึงแม้ว่า จะมีการแก้ไขเพิ่มเติมใน พ.ร.บ. คณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 ก็ตาม แต่ก็ยังไม่เพียงพอ

## 2. กฎนิคหกรรมบกพร่อง

- กระบวนการของกฎนิคหกรรม มีความซับซ้อน ยุ่งยาก ไม่เหมาะสมต่อพระภิกษุสงฆ์ ที่เป็นองค์คณะผู้พิจารณา
- โครงสร้างของกฎนิคหกรรม ไม่สอดคล้องกับอธิกรณ
- กฎนิคหกรรม เป็นเพียงวิธีดำเนินการ ไม่มีลักษณะบังคับโทษ

## 3. ผู้ใช้กฎนิคหกรรมบกพร่อง

- ผู้นำกฎนิคหกรรมไปใช้ไม่มีความรู้ด้านกฎหมาย จึงเกิดปัญหาติดตามมาหลายประการ เช่น การดำเนินการไม่เป็นไปตามขั้นตอนของนิกคหกรรม หรือปฏิบัติผิดไปจากกฎนิคหกรรม
- ผู้นำกฎนิคหกรรมใช้อำนาจเป็นนัยปกครองแต่ไม่ใช่นักกฎหมายจึงทำให้การแก้ไขปัญหามีไปอย่างล่าช้า
- ผู้นำกฎนิคหกรรมไปใช้ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจำเลย ซึ่งอาจจะเกิดปัญหาความลำเอียงได้

เปรียบเทียบการดำเนินการทางวินัยพระสงฆ์กับการดำเนินการทางวินัยข้าราชการพลเรือน

เปรียบเทียบข้อดีและข้อเสียของกระบวนการลงนิกคหกรรม (ซึ่งใช้ระบบกล่าวหา) กับการสอบสวนวินัยข้าราชการพลเรือน (ซึ่งใช้ระบบไต่สวน) กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 11 ว่าด้วย การลงนิกคหกรรมถือเป็นกฎหมาย โดยมีผู้ใช้อำนาจ คือ มหาเถรสมาคม ถึงแม้ว่ากฎนิคหกรรมจะถูกนำมาใช้บังคับ เพื่อลงโทษ แก่พระสงฆ์ที่กระทำผิดวินัย แต่กฎนิคหกรรมก็ยังมีขีดจำกัดและเป็นปัญหาในตัวเอง ดังจะเห็นได้จากกรณีพระสงฆ์ที่กระทำผิดแต่อาศัยช่องว่างของกฎหมายเอาตัวรอด

กระบวนการนิกคหกรรม จะใช้วิธีการค้นหาความจริงตามระบบกล่าวหา ซึ่งถือเป็นข้อเสียอย่างมาก เพราะกระบวนการสืบสวนสอบสวนหาข้อเท็จจริงจะเชื่อถือ และยาวนานเป็นจุดอ่อนที่พระสงฆ์กระทำ ความผิดใช้เป็นช่องโหว่เพื่อให้หลุดพ้นข้อกล่าวหา ซึ่งได้แก่กรณี

1. พระสงฆ์ที่กระทำผิด ปฏิเสธพยานหลักฐาน และไม่ให้ความร่วมมือการพิสูจน์ความจริง
2. พระสงฆ์ที่กระทำผิด อาศัยช่องว่างของระบบกล่าวหา โดยการถ่วงเวลาและทำลายหลักฐาน
3. การกระทำบางอย่างทางวินัยไม่ถือว่าเป็นโทษร้ายแรงแต่ชาวโลกติเตียน เช่น ตีมสุรา เล่นการพนัน ไปในที่อยู่ใคร ทำให้ภาพพจน์ของพระพุทธศาสนาเสียหาย

## การสอบสวนวินัยข้าราชการ

ในการสอบสวนวินัยข้าราชการ จะใช้วิธีการค้นหาความจริงตามระบบไต่สวน ซึ่งมีความรวดเร็ว โดยให้อำนาจแก่คณะกรรมการสอบสวนวินัย ทำการพิสูจน์หาหลักฐานและสรุปผลการวินิจฉัยโดยเร็ว มีผลทำให้ผู้ถูกกล่าวหาหากเป็นผู้บริสุทธิ์ก็สามารถกลับเข้ารับราชการได้โดยไม่ชักช้า หรือถ้ากระทำการละเมิดวินัยจริง ก็จะสามารถหาหลักฐานมายืนยันและลงโทษได้ทันทีที่ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าเป็นระบบไต่สวน ซึ่งใช้ในการสอบสวนวินัยข้าราชการมีผลดีกว่าระบบกล่าวหาตามกระบวนการนิกคหกรรมของศาลสงฆ์

## วินัยสงฆ์บกพร่องเมื่อเทียบกับวินัยข้าราชการ

ข้อบกพร่องที่สำคัญที่สุด คือ ขาดองค์การสนับสนุนการใช้กฎนิคหกรรมที่มีประสิทธิภาพ กล่าวคือ มหาเถรสมาคมไม่มีทั้งหน่วยงาน

บุคคล และสถานที่ เพื่อใช้บังคับกฎหมาย ขณะที่ยังมีคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน ตลอดจนคณะกรรมการพิทักษ์คุณธรรมเข้ามาดำเนินการ

### สรุป

ผลจากการศึกษาวิจัย พบว่า กระบวนการดำเนินการตามกฎหมายมาตรา 11 (พ.ศ. 2521) มีปัญหาว่าด้วยการนำกฎหมายมาใช้กับพระสงฆ์ที่กระทำผิดวินัย กล่าวคือ ระบบวิธีพิจารณาผิดที่มหาเถรสมาคมใช้อยู่จะเน้นหนักไปทางระบบกล่าวหา ซึ่งไม่มีความเหมาะสม เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการสอบสวนวินัย ข้าราชการแล้วถือว่า กฎนิคหกรรมเป็นปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง จึงเห็นควรปรับปรุงกฎหมายคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพต่อไป

### ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติพระสงฆ์ พ.ศ.2535 และกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ 11 ว่าด้วย การลงนิคหกรรม ซึ่งควรกำหนดวิธีการดำเนินการด้านพระธรรมวินัยในรูปของการสอบสวน มีคณะกรรมการสอบสวนคล้ายกับรูปแบบของการลงโทษทางวินัยของข้าราชการพลเรือน และควรมีคณะกรรมการที่มีความรู้ทางด้านกฎหมาย อีก 1 คน เข้ามาให้ความช่วยเหลือ จะทำให้การดำเนินการคล่องตัวสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น และควรให้คณะกรรมการสอบสวนเป็นเจ้าพนักงานตามประมวลกฎหมายอาญา ซึ่งจะทำให้การแสวงหาพยานหลักฐานมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
2. ควรมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของเจ้าอาวาส ให้อยู่ในฐานะผู้บังคับบัญชา มีอำนาจปกครองดูแลภิกษุสามเณรซึ่งอยู่ภายใต้การปกครอง ซึ่งกระทำความผิดพระวินัยโดยเร็ว โดยมีการกำหนดระยะเวลาและมีการดำเนินการลงโทษในรูปแบบของคณะกรรมการสอบสวนและพิจารณาตัดสินโดยเร็ว ซึ่งหากเจ้าอาวาสเองก็ต้องถือว่าละเว้น เพราะถือว่า บกพร่องต่อหน้าที่เหมือนกับผู้บังคับบัญชา ข้าราชการพลเรือน ซึ่งไม่ดูแลควบคุมผู้บังคับบัญชากระทำความผิด จึงต้องมีกรรมการลงโทษผู้บังคับบัญชาฐานละเว้นต่อหน้าที่ได้เช่นเดียวกัน ซึ่งจะเป็นการให้กระบวนการบังคับใช้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์และมีประสิทธิภาพมากขึ้น
3. ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ.2505 ว่าด้วย กฎมหาเถรสมาคมฉบับที่ 11 เกี่ยวกับ การลงนิคหกรรม เพื่อเน้นการปกป้องคุ้มครองผลเสียหายอันเกิดขึ้นต่อพระพุทธศาสนา เช่น ในกรณีพระภิกษุสงฆ์ ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดวินัยอย่างร้ายแรง จนต้องถูกแต่งตั้งกรรมการขึ้นสอบสวน หรือต้องหากกระทำผิดในคดีอาญา หากต้องมีการนำตัวไปศาลในฐานะจำเลย หรือระหว่างที่ผลของการพิจารณาดำเนินการด้านคดียังไม่ยุติ ควรมีการปรับเปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มที่เหมาะสมแทนผ้ากาสาวพัตร์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของเพศบรรพชิตผู้ทรงศีล และเป็นการคุ้มครองพระพุทธศาสนาไม่ให้มีหม่อม
4. ควรแก้ไขและเพิ่มเติม หลักเกณฑ์บุคคลที่จะเข้ามาบวช ในพุทธศาสนา โดยให้มีการคัดกรองตรวจสอบสภาพจิตใจหรือมีการทดลองก่อนบวช โดยให้ผู้ประสงค์บวชเข้ามาอยู่วัดชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง

ก่อนบวช ให้ถือศีล 5 ศีล 8 พร้อมทั้ง ให้ความรู้เบื้องต้นในด้านพระวินัย ทั้งปริยัติและปฏิบัติ เพื่อเป็นการเรียนรู้และคุ้นเคยชีวิตพระจนกว่าอุปชฌาย์จะเห็นสมควรให้บวช

5. ควรแก้ไขปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ แก้ไขเพิ่มเติม พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 และกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ 11 ว่าด้วย การลงนิคหกรรม ให้มีวิธีการสอบสวน เช่นเดียวกับการลงโทษทางวินัยของข้าราชการพลเรือน มีวิธีการสอบสวน โดยวิธีการสอบสวนปากคำพร้อมบันทึกถ้อยคำผู้ถูกสอบสวนและผลของการสอบสวน คณะกรรมการสามารถชี้มูลความผิดแต่ไม่ตัดสินคดีที่จะอุทธรณ์คำตัดสินของคณะกรรมการได้

6. ควรร่วมมือกับทางตำรวจหรืออาจตั้งหน่วยงาน (อาจมอบหมายให้สำนักงานพระพุทธศาสนาทำหน้าที่ก็ได้) ตรวจสอบผู้ที่เข้ามาบวช โดยเฉพาะเช่น ตรวจประวัติอาชญากรรมหรือตรวจสุขภาพเกี่ยวกับยาเสพติดและโรคติดต่อร้ายแรงของผู้ที่จะเข้ามาบวช หรือผู้ที่มีคุณสมบัติไม่เหมาะสมตามพระธรรมวินัย นอกจากนั้น ควรจัดให้มีระบบทะเบียนประวัติแก่บุคคลที่มีความประพฤติอันเป็นที่เสื่อมแก่พระพุทธศาสนา จนถูกทางคณะสงฆ์สั่งให้ละสมณะเพศ ทั้งนี้ เพื่อจะได้ง่ายต่อการตรวจสอบและเป็นแนวทางในการป้องกันไม่ให้ผู้ที่ขาดหิริโอตตัปปะมาทำความชั่วหมองแก่พระพุทธศาสนาได้อีก

7. ควรจัดให้มีโรงเรียนหรือสถาบันอบรมศึกษาพระธรรมวินัยสำหรับพระนวกะที่ยังไม่มีความรู้วินัยในแต่ละจังหวัดหรือแต่ละอำเภอ เพื่อจะได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติและหลักพระธรรมวินัยที่ถูกต้องและให้ถือเป็นการศึกษาภาคบังคับของคณะสงฆ์ด้วย

8. ควรจัดให้มีโรงเรียนหรือสถาบันศึกษาอบรมพระอุปชฌาย์อย่างเป็นระบบ ให้การศึกษาอบรมพระอุปชฌาย์ รวมทั้งพิจารณาปรับปรุงหลักเกณฑ์การแต่งตั้งพระอุปชฌาย์ ควรพิจารณาพระภิกษุที่มีความถนัดทางการอบรมเผยแผ่ฝึกสอน มีความประพฤติที่ดีที่เป็นแบบอย่างแก่ศิษย์ ไม่ควรยึดหลักเกณฑ์การแต่งตั้งพระอุปชฌาย์จากพระภิกษุที่มีตำแหน่งทางการปกครอง เพราะพระภิกษุมีตำแหน่งการปกครองไม่มีเวลาอบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริกของตน อันเป็นสาเหตุให้พระภิกษุปัจจุบันประพฤติตนไม่เหมาะสมสาธยายอุปสมกับเป็นเพศบรรพชิตนักบวช

### เอกสารอ้างอิง

- ศีกฤทธิ ปราโมช. (2533) วิกฤติในพระพุทธศาสนา. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ม.จร.วิทยาเขตเชียงใหม่.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (2518). กำเนิดมหานิกาย. จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ปีที่(2518), 55.
- ชาลีอง จุฬจินทร์. (2524). การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ. เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร สถาบันป้องกันประเทศ
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2542). การเมืองไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- พระไพศาล วิสาโล. (2546). พุทธศาสนาไทยในอนาคตนานาชาติและ

ทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสตรี-สุขดีวงศ์.

พระศาสนโสภณ. (2509). การปกครองคณะสงฆ์. สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 4, 2.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2545). สถานการณ์พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: บริษัทโพสท์พับลิชชิ่ง จำกัด.

วิษณุ เครืองาม. (2548). บทความในการสัมมนาความมั่นคงของพุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: บริษัทโพสท์พับลิชชิ่ง จำกัด.

สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). ประชุมศิลาจารึกภาค 1. 124-125. วารสารการประชุม สารคดีประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

ไสว จิตเพียร. (2543). กระบวนการยุติธรรมของคณะสงฆ์ไทย: ศึกษากรณีปัญหาองค์การตุลาการและพิจารณาความอธิการณ์ตามพระราชบัญญัติ คณะสงฆ์ พ.ศ.2505. วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

อติเทพ ผาท. (2549). การศึกษารูปแบบและกระบวนการแก้ปัญหาในพุทธศาสนา เถรวาท: ศึกษาเฉพาะกรณี อธิกรณ์ สมณะ 7 และกฏนิคกรรมของมหาเถรสมาคมในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.